

یک نگاه به دو کتاب

درباره مشروطیت

● محمد رسول دریاگشت

این کتاب بطریق نادکار و ارفا^ه
بروست گرام خود میرزا عیسی خان صدیق زادم
در دارالعلم کمپینی انگلستان فی ۱۰ محوال
ملکه سلطنت ۱۳۲۴ مطابق ۱۱ آگوست ۱۹۰۵
نمونه‌ای از دست نوشته ادوارد براؤن

سه موضوع ضروری به نظر می‌رسد: اولاً تاریخ و امضای براؤن در پایان پیشگفتار کتاب چنین است: «ادوارد. جی. براؤن ۲۰ سپتامبر ۱۹۱۰» ثانیاً در صفحه پایانی کتاب، دستخط ادوارد براؤن که نسخه‌ای از چاپ شده اولیه را به میرزا عیسی خان صدیق اعلم در دارالعلم کمپینی انگلستان اهداء نموده بود، تاریخ ۱۱ شوال المکرم ۱۳۲۴ مطابق ۱۱ آگوست ۱۹۰۵ دارد. ثالثاً خود براؤن هم که در سال ۱۹۲۶ در گذشته بوده است. ناشر انگلیسی هم این کتاب را در سال ۱۹۶۶ منتشر نموده است. بنابراین مشخص نیست که ما اخذ این هفتاد سال چیست؟ شاید منظور، سال درگذشت براؤن باشد که حدود هفتاد و چند سال با تاریخ چاپ این اثر حالیه در ایران فاصله دارد. البته تصور می‌شود همان نسخه چاپ اولیه که به صدیق اعلم اهداء شده بود، عیناً بدون توجه و آگاهی از سوابق قبلی آن، ترجمه و منتشر شده، و این اسم تازه را هم روی آن گذاشته‌اند. ترجمه فی الواقع جدید است.

ادوارد براؤن ایران‌شناس مشهور و برگسته، زاده سال ۱۸۶۲

۱- انقلاب مشروطیت ایران نویسنده ادوارد براؤن، ترجمه مهری قزوینی، انتشارات گویر، ۱۳۷۷

محققانی که در پیدایش مشروطه و تاریخ آن غوررسی دارند، به این کتاب پروفسور براؤن کم و بیش رجوع می‌دهند. طبعاً یکی از منابع معتبر برای کسب آگاهیهای مطمئن از نهضت عظیم مشروطه و حرکت گسترده اجتماعی قلمداد می‌شود. اسم اصلی کتاب که در بالای صفحه شناسنامه کتاب در صفحه دوم عنوان شده بدین قرار است:

The Persian Revolution of 1905 - ۱۹۰۵

Edward Browne

Frank Cass Co. Ltd, ۱۹۶۶

این کتاب در سال ۱۹۱۰ تأثیف گردید. ظاهراً چند بار هم در خارج از ایران تجدید طبع شده است. کتاب مذکور را مرحوم احمد پژوه (مبشر همایون) با نام انقلاب ایران در سالهای ۱۹۰۹ - ۱۹۰۵ ترجمه نمود و کانون معرفت در تهران آنرا چاپ کرده است. در ایران بیشتر به نام انقلاب مشروطیت معروفیت دارد. در حقیقت باید گفت کتاب حاضر چاپ و ترجمه جدید همان اثر است، اما به این نام. کتابی را که مرحوم پژوه ترجمه کرده بود در سالهای (۱۳۲۹) چاپ اول - (۱۳۳۸) چاپ دوم منتشر شده است. در خصوص نکته‌ای که در مقدمه کتاب آمده و آن اینکه: «کتاب حاضر با عنوان انقلاب ایران که اینک ترجمه کامل آن پس از قریب هفتاد سال از تأثیف آن عرضه می‌شود...». این سوال مطرح می‌شود که مقصود از هفتاد سال چیست؟ در این رابطه اشاره به دو

۱) ادوارد پراون با شووقمندی زیاد در
مجمع مختلف اروپایی شرکت
می نمود و سخنرانی هائی در لایحه از
مشروطه خواهی ایرانیان ایجاد
می کرد. همراه به گونه ای توجه خود
به ایرانیان و فرهنگ آنان را ایجاد
می داشت

انگلستان طبع کرده بوده است. فهرست کاملی از نوشته های او
به دست نیامد. بعضی از آثار قلمی وی در ایران با نامهای متفاوتی
چاپ شده که گاه گمراحتنده و مخل فهم خواننده است. حدود
۲۵ فقره از تألیفات او به دست آمد که اینجا نقل می شود. اید
است برای خوانندگان و پژوهشگران تا حدودی مفید فایده بوده
باشد.^۱

. مقاله شخص سیاح (متن و ترجمه انگلیسی) ۱۸۹۱

. ترجمه تاریخ جدید (نوشتہ حسین همدانی) ۱۸۹۳

. یک سال در میان ایرانیان ۱۸۹۳

. فهرست نسخ دستنوشت فارسی کتابخانه دانشگاه کمبریج ۱۸۹۶

. سیاهه نسخ دستنوشت مسلمانان (به خط عربی) محفوظ در کتابخانه دانشگاه کمبریج ۱۹۰۰

. فهرست دو مجموعه نفیس دستنوشت فارسی و عربی در کتابخانه اداره هند (به اتفاق E.D.Ross) ۱۹۰۲

. ترجمه خلاصه تاریخ طبرستان ابن اسفندیار ۱۹۰۵

. ترجمه قانون اساسی ایران ۱۹۰۸

. خلاصه ای از وقایع اخیر ایران (با ۴ سند مهم) ۱۹۰۹

. تاریخ گزیده حمدالله مستوفی (متن فارسی با مقدمه انگلیسی) ۱۹۱۰

. انقلاب در سالهای ۱۹۰۵ - ۱۹۰۹ در ایران ۱۹۱۰

. روزهای سخت ایران ۱۹۱۱

. فرمانروای هراس در تبریز ۱۹۱۱

. چاپخانه و روزنامه نگاری در ایران ۱۹۱۳

. چاپخانه و شعر در ایران جدید ۱۹۱۴

. تأثیرات و تاثرات دینی ایران ۱۹۱۴

. نهضت مشروطه خواهی در ایران ۱۹۱۸

. ضمیمه سیاهه نسخ دستنوشت مسلمانان محفوظ در کتابخانه دانشگاه کمبریج ۱۹۲۲

. تاریخ ادبیات ایران (چهار جلد) ۱۹۲۴ - ۱۹۲۲

. تصحیح تذكرة الشعرا دلنشاه سمرقندی؟

. جلد دوم لباب الالباب محمد قزوینی (جلد اول به تصحیح علامه قزوینی است) ?

تعدادی از تألیفات معروف برآون از این قرار است: کتاب یک سال مابین ایرانیان مربوط به سال سفر او به ایران است (۱۳۰۵ / ۱۳ قمری). این کتاب را مرحوم ذبیح الله منصوری سالهای خیلی پیش ترجمه و منتشر کرده و در حال حاضر بکل نایاب است. تاریخ ادبیات در ایران که به «تاریخ ادبی» هم شهرت دارد، برآون این دوره از تاریخ ادبیات را در طی بیش از بیست سال

و در گذشته به سال ۱۹۲۶، استاد تاریخ و ادبیات فارسی و عربی از کمبریج بود. سالهایی از ایام جوانی را درس طبایت خوانده، ولی ناتمام گذاشت. از ۱۸ سالگی به یادگیری زبان فارسی همت ورزید. در اثر مطالعات و تأثیر نوشته های گفت دو گویندو، از نویسندها مشهور فرانسه که بین سالهای ۱۲۷۱ تا ۱۲۸۰ میان ۱۲۸۰ تا ۱۲۸۱ قمری در ایران نایب سفیر و وزیر مختار بود و کتابهای متعدد از وقایع و حوادث داخلی کشور ما نوشته بود، او در ۲۷ سالگی به ایران آمد و یک سال در کشور ما زیست. (از صفر ۱۳۰۵ تا صفر ۱۳۰۶ قمری). حاصل این سفر کتاب یک سال دو میان ایرانیان است که در سال ۱۳۰۳ قمری تألیف نمود. بعدها این کتاب در ایران توسط مرحوم ذبیح الله منصوری ترجمه و چاپ شده است. برآون در این کتاب علاقه مندی و تمایلات خود به مسائل ادبی و فرهنگی ایران را نوشته است. طی سالهای ۱۲۲۲ الی ۱۲۳۲ قمری در جراید آن ایام در باب فرهنگ و ادب ایرانیان مقالاتی می نوشت. با شووقمندی زیاد در مجامع مختلف اروپائی شرکت می نمود و سخنرانیهای در دفاع از مشروطه خواهی ایرانیان ایجاد می کرد. همواره به گونه ای توجه خود به ایرانیان و فرهنگ آنان را ایجاد می داشت. برآون به هشت زبان اروپائی و آسیائی آشنائی و تسلط داشت. به سه زبان شرقی اسلامی، فارسی و عربی و ترکی استانبولی عمیقاً مسلط بود. آلمانی و فرانسوی و یونانی و لاتینی را هم خوب می دانست. تألیفات وی اعم از کتب و رسالات و مقالات بسیار متعدد است. علامه قزوینی شمار تألیفات او را ۱۸ کتاب مستقل، ۳۲ رساله مختلف بزرگ و کوچک و ۱۳ دیباچه بر کتب دیگران و مقالات فراوان در حدود «لایع و لایحصی» در مباحث فرهنگی و ادبی می داند. البته برآون سه سال قبل از مرگش (در سال ۱۳۴۲ / ۱۹۲۳ قمری) فهرست تألیفات خود را در

براون به هشت زبان اروپائی و آسیائی آشنایی و تسلط داشت. به سه زبان شرقی اسلامی، فارسی و عربی و ترکی استانبولی عمیقاً مسلط بود. آلمانی و فرانسوی و یونانی و لاتینی را هم خوب می‌دانست.

کتاب مورد نظر که به توصیف آن پرداخته شد در صفحه ۳۹۲ به قطعه وزیری است. نه فقره عکس در ارتباط با موضوع، بین صفحات چاپ شده است. (کتاب اویله حدود ۴۵ قطعه عکس داشته است). محتوای کتاب شامل یازده فصل است که پیوستگی موضوعی با هم ندارند. هر فصل مورد مستقل در ارتباط با وقایع مشروطه است. بعضی یادداشتها و احوالات میرزا رضا کرمانی به انتهای کتاب الحاق شده است. فصول کتاب را به ترتیبی که آمده است اینجا می‌آوریم: سیدجمال الدین پیشوای اتحاد اسلام / امتحان تنبیک و تاریخ ایران / ترور ناصر الدین شاه / اعطای مشروطیت توسط مظفر الدین شاه / محمدعلی شاه و مشروطیت / موافقت نامه روس و انگلیس از دیدگاه ایران / کودتای ۲۳ ژوئن ۱۹۰۸ و انهدام نخستین مجلس / دفاع تبریز / سقوط تبریز و قیام ایالات / پیروزی ملیون، کناره گیری محمدعلی شاه و اعاده مشروطیت / جلوس احمدشاه و دعوت از مجلس دوم / یادداشتها / احوالات میرزا رضا کرمانی.

ادوارد براون با علامه محمد قزوینی و سیدحسن تقیزاده معاشرت و مراوده و دوستی عمیق داشت. طبعاً اطلاعات مفید و مستند ادبی و سیاسی از آنان کسب می‌کرده است. در این رابطه بنگرید به کتاب «نامه‌های براون به تقیزاده»، به گوشش عباس زریاب خوئی و ایرج افشار، انتشارات جاودان، ۱۳۵۴. براون در پایان کتاب مورد نظر در یادداشت مختصری می‌نویسد: «برای اکثر یادداشتهای ذیل مدیون دوست فاضل خود محمدابن عبدالوهاب قزوینی هستم که با لطف فراوان نمونه‌های غلط‌گیری این کتاب را در مرحلهٔ چاپ بازخوانی نمود. این گونه یادداشتها با گذاشتن دو حرف «M. M.» در پایان هر یک از دیگر یادداشتها مقایز گردیده‌اند...». حدود ۲۵ فقره یادداشت مرحوم قزوینی در پایان کتاب آورده شده که طبعاً به اعتبار و صحت مطالب می‌افزاید.

براون در تاریخ‌نگاری سعی کرده بی‌طرفی و حقیقت‌گوئی را مدنظر قرار دهد، البته ذکر وقایع و حوادث مطمئناً درست است، اما گاه در بعضی قسمتها به صورت گزینشی بدانها جهت داده است. در مورد تحلیل‌هایش دفاع و جانبداری نسبت به محفل خاصی دیده می‌شود که با آنان ارتباط و خصوصیت داشت. گاه هم متأسفانه داوری نادرست از اره می‌دهد. در ذکر چند مسئله سیاسی و اجتماعی هم بعضی را برگسته و بعضی را کمنگ جلوه داده است. در ریشه‌یابی چند واقعه تا حدودی کوتاه آمد، فقط به ذکر آنها اکتفا کرده است. البته نگارنده در این نگارش قصد ورود به این مباحث و بازگشایی آن و تجزیه و تحلیل مسائل را ندارد، اما باید یادآوری گردد که جای پای تعصب و ملاحظات ویژه او در چند مورد به خوبی دیده می‌شود.

نوشت. هر جلد بخشی از دوران ادبی کشور ما را در برمی‌گیرد. بین سالهای ۱۳۱۱ تا ۱۳۶۹ شمسی با فواصل و به تدریج توسط مرحوم غلامرضا رسیدی‌اسمی، مرحوم علی پاشا صالح، نصرالله سیف‌پورفاطمی، فتح‌الله مجتبائی و بهرام مقدادی ترجمه و چاپ شده است. تاریخ مطبوعات و ادبیات در دوره مشروطیت با همکاری محمدعلی تربیت، کانون معرفت این تاریخ سه جلدی را در سالهای ۱۳۳۵، ۱۳۳۷ و ۱۳۴۰ با ترجمه محمد‌محمدلوی عباسی و رضا صالح‌زاده منتشر نموده است. تاریخ زحمات ملت ایران برای تحصیل مشروطه خواهی ترجمه معتمد‌السلطان احمدخان بوشهری، در ۸۳ صفحه در سال ۱۳۲۷ قمری در بوشهر به چاپ رسید. مطبوعات و انسار جدید ایران که این کتاب سالهای پیش ترجمه و چاپ شده و اکنون نایاب است. بقیه نوشهای براون علی‌الظاهر هنوز ترجمه نشده است.

عکس دست جمعی تضییغکاه
اولین دوره مجلس

۲. گزارش‌هایی از انقلاب مشروطیت ایران نوشته محمدامین رسول‌زاده، ترجمه رحیم رئیس‌نیا، نشر شیرازه، ۱۳۷۷

محمدامین رسول‌زاده
گزارش‌هایی از
انقلاب مشروطیت ایران
ترجمه و مقدمه نوشته

۴ یکی از افراد متفکری که سرنوشت مملکت خویش و کشور ما را بسیار نزدیک و گره خورده می‌دید و هواخواه صادق انقلاب مشروطه بود. محمدامین رسول‌زاده در ایجاد و نهضت مشروطه و حفظ آن و سعی در تحریک و بیداری مردم داشته‌اند و در جای دیگر نوشته «یک تن دیگر از مسلمانان فقفازیه که در تاریخ انقلاب ایران مؤثر و از عوامل بیداری و توجه ایرانیان به مظاہر مشروطیت و حریت به شمار می‌رود، محمدامین رسول‌زاده است. محمدامین از مردان فکور و خدمت شرق است. ملک الشعراوی بهار نیز با احترام از وی و تأثیری بر زبان اتفاقاً سبک نگارش او اشاراتی دارد.* نامبرده با حیدرخان عمماً و غلی اتفاقاً دیگر آذربایجان و هموطن خود دوستی و نزدیکی داشت، و نیز در ایران با سیدحسن تقی‌زاده مفکر و صمیمی بود. محمدامین رسول‌زاده را مدافعان اتحاد اسلام و اتحاد ترکی می‌دانند و معتقدند که نظریه پرداز گروه سوسیال دموکراتیک در ایران به هنگام شکل‌گیری مجلس دوم بود.

از محمدامین رسول‌زاده حدود ۱۲۰۰ مقاله به یادگار مانده است که طی سالهای متوالی در مطبوعات مختلف فارسی و غیره از قبیل ارشاد، ترقی، فیوضات، تکامل، یولداش، همت و غیره به چاپ رسیده است. (روزنامه ترقی که روزنامه‌ای انقلابی و روشنفکری بود با کمک مالی سرمایه‌داران مسلمان باکو منتشر می‌شد). از میان نوشته‌های او حدود ۷۵ مقاله که مرتبط با وقایع مشروطیت و روشنگر بسیاری از وقایع و رویدادهای آن ایام (سال ۱۳۲۷ قمری) است در سال ۱۹۹۲ به وسیله پروفسور شیرمحمد حسینوف در باکو گردآوری و چاپ شده بود که محتوای کتاب حاضر است. بیست مقاله از مجموع در ارتباط با انقلاب مشروطه و امور مربوط به ایران و درگذشت مظفرالدین شاه، اوضاع و احوال تبریز، حرکات و اقدامات محمدرعی شاه و مسائل دیگر در همین مقوله است که در بخش اخبار و مقالات جای گرفته، بخش بعدی مکتوبات ایران مشتمل بر ۵۳ مورد کلی از وقایع رشت و حرکات انگلیسیها و روسها در این منطقه وسیع (استارا، گیلان، مازندران حتی قزوین) اقدامات انقلابیون، که نیمی از این مکتوبات از آذربایجان (تبریز و ارومیه) و مرتبط با وقایع مشروطه، سپس موضوع فتح تهران، در انتهای توضیحات و تعلیقات ۲۳ صفحه‌ای مترجم دانا که بسیار مستدل است و فهرست اعلام، محتوای این کتاب مفید و ارزنده است.

مترجم آگاه و بصیر که محقق توانا و کوشان در مسائل تاریخی یکصد ساله آخر ایران است، این مجموعه را که ممتع و مبسوط است به صورت مطلوبی ارائه نموده.

بی‌نوشت‌ها:

۱ - دوست محقق و فاضل گرامی جناب آقای رحیم رضازاده ملک این فهرست را در اختیار گذاشت.

* نقل شده‌ها در مقدمه مترجم بین صفحات ۱۲ تا ۱۶ آمده است.

انقلاب مشروطه در کشور ما طبعاً منشاً تحولاتی شد که اثرات هر یک را در جای تاریخ یکصد ساله اخیر دیده‌ایم. جاذبه این نهضت اجتماعی به جهانی برای افراد غیریومی که خود همواره در زندگانی شور و تلاش داشته‌اند دلذیب بود. یکی از این افراد متفکر که سرنوشت مملکت خویش و کشور ما را بسیار نزدیک و گره خورده می‌دید و هواخواه صادق انقلاب مشروطه بود، محمدامین رسول‌زاده است. وی متولد سال ۱۸۸۴ م / ۱۲۶۳ قمری در باکو است. نام پدرش آخوند ملاعلی اکبر بود. تحصیلاتش را در مدرسه مختلط «مسلمانان». روس در باکو و سپس در هنرستان حرفه‌ای آنجا به پایان رساند. در جوانی در حزب سوسیال دموکراتیک به فعالیت پرداخت و کارنویسندگی را از جوانی شروع کرد. در اوایل سال ۱۳۲۷ قمری / ۱۹۰۹ م. برای حل اختلافاتی که میان مجاهدان فقفازی و مسلمانان گرجی و ارمنی مقیم گیلان که همواره تحت حمایت و هدایت سازمانهای انقلابی قفقاز بودند پیش آمد و بود به رشت رفت. یک ماه در آنجا اقامت گزید. سپس به هنگام فتح تهران توسط مجاهدین گیلانی و بختیاری به پایتخت آمد و طبعاً ناظر جریانات پرالتهاب آن ایام در ایران بود.

محمدامین رسول‌زاده تا نیمه‌های سال ۱۳۲۹ ق / ۱۹۱۱ م. در ایران اقامت گزید و به جلفا و تبریز و ارومیه هم سفرهای نمود و گزارش‌هایی از جریانهای اجتماعی آن مناطق را می‌نوشت که در کتاب مورد نظر گرد آمده است. پس از خروج از ایران به باکو رفت و حزب مسلمان دموکراتیک مساوات را در آذربایجان پایه‌گذاری کرد. آنگاه به ترکیه رفت و دو سال در آنجا مقیم شد. در سال ۱۹۱۳ به باکو بازگشت و به فعالیت گزید و روزنامه‌نگاری پرداخت. پس از انقلاب روسیه، در سال ۱۹۱۸ در حالی که فقط ۲۴ سال داشت موجودیت جمهوری دموکراتیک آذربایجان را اعلام کرد و نخستین رئیس جمهور آنچا گردید. در سال ۱۹۲۰ پس از انحلال جمهوری آذربایجان به مسکو رفت و طی دو سال در آنجا به کار تدریس زبان فارسی و نگارش مقالات مشغول بود. در سال ۱۹۲۲ مجدداً به استانبول رفت و چند کتاب در زمینه زبان فارسی و ترکی و جمهوری آذربایجان به چاپ رسانید. اقامت او در ترکیه حدود ده سال طول کشید.

در سال ۱۹۳۱ که سالمرگ اوست در ترکیه به پاس دوستی با شوروی او را اخراج کرد. پس از این ایام به کشورهای آلمان، رومانی و لهستان سفر کرد و سالیانی در این کشورها زیست و مقالات متعدد و کتابچه‌های منتشر نمود که بعدها این نوشته‌ها گردآوری و در باکو به چاپ رسید. در سال ۱۹۴۷ مجدداً به ترکیه بازگشت و آثار مکتوبی هم تا سال ۱۹۵۵ که سالمرگ اوست در ترکیه نشر داد.

درباره او گفته‌اند که تجارب انقلابیهای روسیه، انقلاب ترکیه‌ای جوان ترکیه و انقلاب مشروطیت ایران وی را فردی کارآمد ساخته بود؛ او را پس از فروپاشی شوری از این دسته می‌دانند. در این فروپاشی شوری از مطرخ ترین شخصیت تاریخ آن سرزمین «دانسته‌اند. در ایران تنی چند از تاریخ‌نگاران، نامبرده را ستوده‌اند. دکتر فریدون آدمیت در کتاب فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت او را نویسنده و اندیشه‌گر سیاسی برجهسته و هوشمند نامیده و در همان کتاب ایضاً می‌نویسد: «رسول‌زاده درس فلسفه سیاسی خوانده، خاصه در اصول سوسیالیسم و سیر تحول اجتماعی غرب زمین داشت